

Мирослав Волощук (Івано-Франківськ)

Хрестові походи та Русь XI–XIII ст.

<http://likbez.org.ua/ua/krestovye-pohody-i-rus-xi-xiii-vv.html>

Поступова, починаючи з VII ст., втрата володарями християнських держав контролю над священними для кожного віруючого теренами діянь Ісуса Христа й апостолів на Близькому Сході (Сирія, Палестина) та в Африці, актуалізувалася у другій половині XI ст. набігами турок-сельджуків, які в битві під Манцикертом 1071 р. завдали нищівної поразки імператору Романові IV Діогенові (1067–1071), поклавши край на намірах ромеїв самотужки повернути захоплені ворогом дуже важливі землі. У Константинополі тепер були змушені просити допомоги на Заході, де особливого авторитету в роки понтифікату Григорія VII (1073–1085) серед світських володарів феодалізованого суспільства набуло папство. З 1095 р. бере відлік фінансово й ідеологічно підготовлена понтифіками епоха масштабних військових кампаній-паломництв, відома в історії під назвою *Хрестові походи*. Всього за участі більшості тогочасних католицьких країн на континенті, таких походів, скерованих упродовж XI–XIII ст. до Близького Сходу і Північної Африки, було вісім. Прямо чи опосередковано не перебували осторонь цих заходів всесвітнього масштабу й володарі з династії Рюриковичів.

Житіє і ходіння Даниїла, Руської землі ігумена

Літописання про Хрестові походи. В офіційному історіописанні на Русі від XII ст. час від часу нотуються сюжети, присвячені хрестовим походам та подіям на Близькому Сході, згадуються міста Єрусалим, Аскалон тощо. Йдеться, зокрема, про *Повість временних літ*, *Київський літопис XII ст.* та *Повість про взяття Царгорода фрягами*, введена до *Новгородського літопису старшого і*

молодшого ізводів. В київському літописанні, шляхом залучення записів галицького походження, відображені події падіння Єрусалима 2 жовтня 1187 р. під ударами військ єгипетського султана Салах-ад-Діна (1138–1193) та, як наслідок, – організація германським імператором Фрідріхом I Барбаросою (1122–1190) III Хрестового походу. Німецьке рицарство надіялося ореолом мучеників – *«Нѣмцы секо моученицы стѣи. прольсеша кровь свою за Хста»*. Натомість падіння 12 квітня 1204 р. Константинополя під ударами військ IV Хрестового походу викликало на Русі радше негативну реакцію. Із так званого *Галицько-Волинського літопису XIII ст. (хроніка Романовичів)* відомо про орден тамплієрів.

Деякі паломники, як от чернігівський, імовірно, ігумен Даниїл чи майбутній перемишльський єпископ та новгородський архієпископ Антоній (до висвячення – Добриня Ядрейкович, час паломництв 1200 та 1208/09), залишили власні, сповнені унікальних свідчень спогади. Зокрема, Даниїл у своєму *«Ходінні»*, написаному під враженням паломництва 1104–1106 рр., згадував не тільки знайомство із першим єрусалимським королем Балдуїном I (1100–1118), відвідування святих місць, пов'язаних з життям і діяльністю Ісуса Христа, а й стан укріплень Єрусалима.

Хрестові походи на тлі міждинастичних і зовнішньополітичних зв'язків Рюриковичів. Матримоніальна політика руських князів, особливо у західному напрямі, дозволила їм бути в курсі справ про хрестові походи навіть при власній прямій неучасті у жодному з них. Чимало представниць роду Рюриковичів були дружинами хрестоносців, учасниками паломництв були їхні діти або ж вони прямо чи опосередковано долучалися до підтримки хрестового рушення. Так, син Анни Ярославни († 1075/1089) й короля Франції

Генріха I (1031–1060) Гуго (1057–1102) брав безпосередню участь у I Хрестовому поході 1096–1099 рр., відзначившись небувалим героїзмом у битві при Дорілеї 1 липня 1097 р. та облозі Антіохії 1098 р. Вважається, що у цій же кампанії разом зі своїми фландрськими родичами взяла участь перша дружина переяславського князя Володимира Всеволодовича *Мономаха* (1053–1125) – Гіта († після 1099), про що при дворі чоловіка не могли не знати. У 1142 р. на доньці київського князя Всеволода Ольговича († 1146) Звениславі († 1155–1160) одружився прибічник Фрідріха I Барбаросси, хрестоносець, сілезький князь з династії П'ястів Болеслав Високий († 1201). Донька одіозного сілезького вельможі Петра Влостовича († 1153) і доньки чернігівського й тмутараканського князя Олега Святославовича († 1115) Марії – Агафія († після 1180) до 1145 р. вийшла заміж за учасника II Хрестового походу 1147–1149 рр. хрестоносця Яксу († 1176).

Фрагменти печатки князя усієї Русі, Галичини і Володимирії Лева Юрійовича із договору з Тевтонським орденом укладеного 1 серпня 1316 р.

[Позашлюбний син](#) доньки переяславського, а з 1113 р. київського князя Володимира *Мономаха* Євфимії († 1139) та угорського герцога Алмоша

(† 1127) – рідного брата її законного чоловіка короля Коломана, прозваного *Книжником* (1095–1116), Борис († 1153/54) під час II Хрестового походу активно намагався заручитися підтримкою одного з його очільників, французького короля Людовіка VII (1120–1180), в боротьбі за угорський престол зі своїм, імовірно, племінником Гейзою II (1141–1162) – одруженим від 1146 р. з донькою київського князя Мстислава Володимировича (1125–1132) Євфросинією († 1193, можливо в монастирі св. Савви в Єрусалимі!) – фундаторкою в Угорщині низки надань Ордену іоаннітів, матір'ю королів Стефана III (1147–1172) і Бели III (1172–1196). Зайняття, натомість, Белою III у 1188 р. Галича змусило місцевого князя-втікача Володимира Ярославовича (1189–1198/99) звертатися по допомогу до німецького імператора Фрідріха I Барбаросси під час приготувань того до III Хрестового походу. Дружиною активно заохочуваного папою Інокентієм III (1198–1216) до V Хрестового походу краківсько-сандомирського князя Лешека Білого (1184/1185–1227) була донька колишнього новгородського князя Ярослава Володимировича (бл. 1155–1165 – кінець 1205–1209) – *Гримислава* († 1258). Щоправда, покликаючись на те, що у Святій Землі обмаль пива, польський володар у похід так і не вирушив. Дружина мазовецького князя Конрада (1187–1247) Агафія Святославівна († після 1248) була у 30-х рр. XIII ст. однією з ініціаторів надання Тевтонському ордену земель на кордоні з Пруссією. У 8-річному віці на виховання до цього духовно-рицарського ордену вже як сироту було віддано позашлюбного сина чеської королеви Кунегунди Ростиславівни († 1285) і Завіші із Фалькенштейну (бл. 1250–1290) Єшка (Яна) (бл. 1282 – після 1337).

З високою ймовірністю близькі родичі різних учасників хрестових походів, шлях яких до Святої Землі й назад додому часто пролягав через землі Рюриковичів, деякий час навіть мешкали в Києві. Йдеться, наприклад, про данського короля Еріка Доброго (бл. 1070–1103), чи учасника II Хрестового походу – чеського князя Володислава II (1110–1174). Тісними ж різносторонніми на тлі хрестових походів були контакти Рюриковичів із ромейськими імператорами. Так близько 1161 р. один із вигнаних владимирським князем Андрієм Юрієвичем, прозваним *Боголюбським* (бл. 1111–1174), зі своїх земель молодший зведений брат Мстислав († 1162) отримав згодом від імператора Мануїла Комніна (1118–1180) в держання область *Оскалана* (місто Аскалон). Вірогідно долучитися до V Хрестового

походу 1217–1221 рр. на чолі з угорським королем Андрієм II (1205–1235) мала частина лояльних йому й підконтрольних [галицьких еліт](#), тим паче, що на теренах сусіднього із Галицькою землею угорського Спішу від кінця XII ст. компактно селилося рицарство із Саксонії і Фландрії – доволі активних у хрестовому рушенні країв.

Ідея хрестового рушення в зовнішній політиці руських князів та у взаєминах з найближчими сусідами. Ще від середини XII ст., але особливо після падіння під ударами учасників IV Хрестового походу в квітні 1204 р. Константинополя, ідея організації «Священної війни» проти некатолицьких країн (у тому числі язичників та еретиків) суттєво актуалізувалася. Однак, схожі нотки в зовнішній політиці сусідніх Рюриковичам династій помічалися ще з кінця XI ст. Так, майже синхронно із захопленням учасниками I Хрестового походу міста Єрусалим 15 липня 1099 р., того ж року велике угорське військо на чолі з королем Коломаном, прозваним *Книжником*, у складі якого перебувало кілька єпископів, вирушило в напрямку Перемишля з метою підкорення теренів князів Ростиславовичів. Однак у битві на р. В'ягрі їх було вщент розгромлено спільними русько-половецькими силами. Очевидно на тлі схожих подій десь між 1143–1153 рр. один із ідейних натхненників II Хрестового походу, канонізований 1174 р. папою Олександром III (1159–1181), абат цистерціанського монастиря в Клерво Бернард (1090–1153) заохочував в одному з листів краківського єпископа Матвія (1143–1166) та сілезького вельможу Петра Влостовича організувати хрестову виправу на Русь. Врешті нерідко (але не завжди) саме під стягами ідей хрестових походів проти некатоліків впродовж кінця XII – першої половини XIII ст. просувалися угорські й польські династичні та політичні впливи в Галицькій землі й на Волині, а німецькі – у напрямі північних володінь Рюриковичів (Новгород, Псков тощо). Не можна в даному випадку не згадати й широко датованого істориками так званого «дорогочинського інциденту» (між 1238–1247) – захоплення Данилом Романовичем у місті Дорогочин невеликої кількості рицарів Добжинського ордену.

Хрестик так званого “сирійсько-палестинського типу” із археологічного шару княжого Галича

Однак, із [коронуванням старшого Романовича](#) наприкінці 1253 р. та прилученням його земель до сфер впливу римського папи Інокентія IV (1243–1254), ідеї хрестового рушення набули в наших землях дещо іншого звучання. Тепер їх, разом із новинками озброєння, що поряд із християнською

символікою й реліквіями активно проникали на Русь, можна було застосовувати проти сусідніх нехрещених сусідів – прибалтійських племен, а також з 1240–1241 рр. татар та частково їм підконтрольних мешканців Болохівської землі. Саме так, мабуть, варто кваліфікувати спільні з польськими й руськими князями походи короля Данила проти ятвягів зимою 1254–1255 рр. та виправу на початку 1255 р. на міста болоховських володарів. Успішні дії військ Романовичів проти темника Чингізидів Куремси у 1256 р., втім не посприяли організації в країнах так званої «Молодшої Європи» повноцінного хрестового походу, до якого напередодні так активно закликав папа Інокентій IV. Однак попри це, від 1254 р. володарі королівства Русі стали постійними союзниками Німецького ордену у Пруссії.

У цілому, ідеї хрестових походів на Близький Схід досить легко поширилися серед охрещеного у східному обряді населення володінь Рюриковичів, частина з якого, мабуть, добре про них знала, а також прямо або опосередковано взяла у них участь. Однак, серед таких не бачимо представників князівської верхівки, вихованої у іншому світоглядному середовищі, що тяжіло до східнохристиянських традицій й важко поєднувало в собі три основні фактори західноєвропейського хрестоносного руху – визволення Гробу Господнього від «невірних», християнське паломництво до святинь Палестини й Сирії, а також, як пише Віктор Мудеревич, феномен «Священної війни», в якому співіснували глибокі духовно-світоглядні та сакральні мотивації латинян із їхніми військово-політичними амбіціями.